

KOMÁR KRISZTIÁN

Az Osztrák–Magyar Monarchia és Marokkó diplomáciai kapcsolatai a 20. század elején

Gróf Victor Folliot de Crenneville-Poutet Victor I. osztályú főkonzul,
rendkívüli követ látogatása (1902. január 27–1902. február 10.)
Mulaj Abdel Aziz Hasszán marokkói uralkodónál

Marokkó a 19–20. század fordulójától egyre inkább az európai nagyhatalmak – elsősorban Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és a tengeri szomszéd Spanyolország – befolyási övezetévé vált, amit majd véglegesen az 1912. március 30-i és november 27-i francia protektori, illetve francia–spanyol szerződés szentesített.¹ Ezt követően hosszú évtizedekig a szultán szuverenitása csak korlátozottan érvényesül majd országa felett. Ezt megelőzően viszont – elsősorban az 1904-es angol–francia antant megkötése előtt² – az uralkodó, bár csak bizonyos feltételek között, nagyobb mozgási szabadsággal rendelkezett, tárgyalhatott a nagyhatalmakkal, és fenntarthatta teljes függetlenségének látszatát. Erre az időszakra esik az Osztrák–Magyar Monarchia tangeri konzuljának látogatása is, aki megbízólevelének személyes átadásával reprezentálta a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok bővülését és hazájának nagyhatalmi státuszát. Mielőtt a látogatás körülményeit részletesen elemeznénk, érdemes röviden kitérnünk a Monarchia (korábban Habsburg Birodalom) és Marokkó korábbi diplomáciai érintkezéseire is.

A két fél a tárgyalt korszakot megelőzően három alkalommal vette fel egymással hivatalosan a kapcsolatot. Az elsőre 1783-ban került sor, amikor Szidi Mohamed ben Abdallah szultán a tangeri pasát, Mohamed ben Abd-el-Malek kaidot Bécsbe küldte. A február 20-án érkezett vendéget Kaunitz kancellár, majd néhány nappal később ünnepélyes audiencián II. József császár is fogadta. A fényűző ünnepségek befejeztével az „emírek emírje” és a császár béke- és kereskedelmi szerződést kötött, mely garantálta a hajózás biztonságát, a kikötők szabad használatát, és megadta a lehetőséget a császárnak, hogy konzulokat nevezzen ki a serifi udvarba.³ A szerződés valószínűleg a Habsburg udvar számára volt kedvezőbb, hiszen a békekötés után a császár alattvalói védelemben részesültek a marokkói kalózkodások támadásaival szemben, és megnyíltak előttük a szultán kikötői is. Ugyanakkor a maghzen elégedetten nyugtázhatta, hogy az egyik nagyhatalommal békés úton sikerült rendeznie az egyre kevésbé tűrt kalózkodásból adódó problémáit.⁴

Három hónappal később Emmanuel Tassara bécsi udvari titkár látogatott Tangerbe, ahol 1784. június 24-én a szerződést a másik fél is ratifikálta. A megegyezés megkötése után maradt itt 1804-ig a Keleti Akadémia képviselőjében Dombay Ferenc, neves orientalista, aki az ország nyelvét tanulmányozta, de feltételezések szerint „hírszerzői” tevékenységet is folytatott.⁵

¹ J. Nagy László: *A Maghreb-országok felszabadulása, 1919–1956*. Szeged, 1995. 23.

² Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada, 1789–1939*. Budapest, 1994. 212–213.

³ Caillé, Jacques: *Une ambassade autrichienne au Maroc en 1805*. Paris, 1957. 11.

⁴ A földközi-tengeri kalózkodásról lásd: J. Nagy: *A Maghreb-országok felszabadulása*, 8–9.

⁵ Caillé: *Une ambassade autrichienne*, 11.

Az első hivatalos diplomáciai érintkezést követően hosszú ideig nyugalom és béke honolt a két udvar között, az újabb kapcsolatfelvételre több mint két évtizedet kellett várni. A csendet 1803-ban tengeri csetepaté törte meg: egy marokkói hadihajó elfoglalt egy, az Egyesült Államok lobogója alatt hajózó brigget. A nemzetközi nyugtalanságot kiváltó precedenst a „keresztény hatalmak” azzal orvosolták, hogy – külön-külön – újabb szerződést kötöttek a szultánnal, majd képviselőiket a serifi udvarba küldték, akik ott a szerződés betartása felett öröködték, melynek megszegése esetén retorzióval fenyegethették meg az uralkodót.⁶

Ennek érdekében kezdett I. Ferenc császár is Muláj Szlimán szultánnal diplomáciai levélváltásba, melynek során eldöntötték, hogy az 1783-as megegyezés pontjait felújítják. Az új szerződés megkötésére ismét osztrák küldöttség indult Marokkóba a francia származású, de osztrák szolgálatba állt katona, Charles Mogniat de Pouilly vezetésével (1765–1810), aki korábban már harcolt spanyol vizeken marokkói kalózok ellen. A kiváló katona 1805. május 25-én érkezett meg Tangerbe az „Oreste” és a „Pylade” hadihajókkal, majd nyolc hét ott tartózkodás után július 12-én hagyta el az országot. Amellett, hogy a szultanátus nagy részét bejárta, és arról könyvet is írt, kétszer is találkozott Mekneszben a szultánnal, akivel 1805. július 4-én megkötötte – részben az 1783-as folytatásaként – a két ország közötti béke- és kereskedelmi szerződést, melybe azonban két új pont is belekerült. Az első, hogy az osztrák hajók fedélzetén érkező kereskedők vámmentességet kapnak egy kikötőben, a másik, hogy a szerződésbe belekerült a „legkedvezőbb helyzetben lévő nemzet” kitétel is.⁷

A harmadik szerződéskötést apróbb affér előzte meg: két marokkói kalózhajó elfogott egy osztrák kereskedelmi hajót. A Habsburgok ezt az egyezmény megsértésének tekintették, és bombázni kezdtek néhány marokkói kikötővárost. Ennek vetett véget az 1830. március 19-i béke- és kereskedelmi szerződés, mely a korábbi két megegyezéshez hasonlóan a két ország kereskedelmi viszonyait és állampolgáraik jogait szabályozta egészen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig.⁸

A békeszerződés után létesült a tangeri konzulátus is, amely a keresztény, „civilizált” országokban felállítottakkal ellentétben nemcsak kereskedelmi, hanem úgynevezett jog- vagy törvényhatósági feladatokat ellátó konzulátus is volt. Ilyen jellegű külképviseleteket a birodalom azokban az országokban létesített, ahol az „igazságszolgáltatás a kultúr államok jogérzetének még nem felel meg”, azaz a Levantéban, Afrikában, Kelet-Ázsiában. A mindenkori (fő)konzulok ezeken a területeken különleges, területen kívüli státuszt élveztek, és joguk volt saját országuk állampolgárai felett civil- és büntetőügyekben egyaránt a honi törvények alapján ítélni.⁹ A kapituláció alapja szintén az 1830-as szerződés volt, melynek érvénye – igazodva a Marokkót érintő újabb nemzetközi megegyezésekhez – 1913-ig megmaradt, mikor is az országban élő európaiak a francia törvények hatálya alá kerültek.¹⁰

Kezdetben a konzuli teendőket egy osztrák, majd egy dán, 1845 és 1886 között pedig az angol John Drummond Hay látta el, aki utolsó éveiben már csak osztrák érdekeket szolgált. Közben az osztrák tiszteletbeli konzul a kereskedelmi és a hajózási ügyekért volt felelős.

A kapcsolatok kiszélesedésére jellemző, hogy tárgyalt korszakunkra Tanger főkonzulátussá vált – ahol 1885-től már ténylegesen is osztrák–magyar diplomaták látták el országuk képviselőjét –, mellette konzulátussal. Tanger kikötője pedig azért vált a monarchia kül-

⁶ : Uo. 12.

⁷ Pouilly látogatásáról és bővebben lásd Caillé: *Une ambassade autrichienne*, 12–30.

⁸ A szerződés szövegét lásd: *Die Handelsverträge Österreich–Ungarns*. Wien, 1909. 313–314.

⁹ Kübert, Richard: *Völkerrechtshandbuch für den österreichisch-ungarischen Aussenhandel*. Wien, Leipzig, 1916. 38–39.

¹⁰ Kübert: *Völkerrechtshandbuch*, 54.

képviselőtének központjává, mivel egészen 1880-ig, a madridi konvencióig csak két kikötőre – Tangerre és Mogadorra – korlátozódott a kereskedelmi forgalom.¹¹ Az országban további konzulügynökségek működtek még Larache, Mogador, Rabat, Saffy, Mazagan, Tetuan, Casablanca, Fez és Arzila városaiban is.¹² Mindezeknek ellentmondott azonban, hogy Ausztria-Magyarország mindenkor tangeri főkonzulja személyesen még sohasem látogatott el a szultán udvarába.

Ezen kívánt változtatni gróf Victor Folliot de Crenneville-Poutet Victor I. osztályú főkonzul, rendkívüli követ, aki 1901 októberének végén igen érdekes levéllel fordult barátjához, a külügyminisztérium első szekciójának főnökéhez, gróf Szécsen Miklóshoz.¹³ Tangerbe történő visszautazása előtt Ferenc József császárnál történt szeptember 25-i audienciája (tangeri főkonzuli kinevezésének, megbízólevelének átvétele) során felvetette ugyanis, hogy osztrák–magyar képviselő még sohasem utazott a szultán udvarába, noha az összes nagyhatalom, még Belgium és a „nyomorúságos” Portugália is megtette ezt már. A látogatásra november és március között kerülhetne sor, hiszen a szultáni udvar ebben az időpontban Rabatban tartózkodik, mely Fezzel és Marrakeshssel ellentétben Tangerből nyolc nap alatt elérhető. Az utazáshoz nem is kellene más, mint egy hadihajó és néhány ajándék. Szállítóeszközü az éppen a Földközi-tengeren járőröző „Panther” cirkálót lehetne igénybe venni – a marokkóiakra nagy hatást tett már korábban az is, hogy Crenneville konzult Tangerbe a „Szigetvár” cirkáló vitte –, míg a Monarchia nagyrebecsülését a szultán iránt a Lípót-rend Nagykeresztjével és (nem minden hátsó szándék nélkül) az osztrák–magyar „háztartási eszközök újabb technikai találmányaival” (pl. bútorok) és fegyverekkel fejezhették volna ki. Emellett természetesen a hárem, a külügyminiszter és az uralkodó tapasztalt tangeri képviselője, „El Torres” is kisebb ajándékokat kapott volna. A látogatás létrejötté azért is lett volna célszerű, mivel a szultán nagyon ritkán kereste fel országa tengerparti területeit, így az most saját hajóval pénzbe sem kerülne, és a Mulaj szultán felé tett gesztus megoldhatta volna a Monarchia *védelme alatt élő személyek évek óta húzódó gazdasági peres ügyeit*!¹⁴

Sajnos arról nem tudunk, hogy Crenneville külügyminisztériumi támogatója milyen eredménnyel járt, de hogy a látogatásra vonatkozó kísérletét nem utasították el, arra 1901. december 1-jén gróf Agenor Goluchowski¹⁵ közös külügyminiszternek – e tárgyban írt – jelentése a bizonyíték.¹⁶ Ebben megismételte a korábban említett császári audiencián és az októberi levélben felvetett indokokat, majd hozzátette, hogy a látogatás a növekvő osztrák–magyar exportra is kedvezően hatna. A gazdasági kapcsolatok fellendülésének alapját a magyar „Adria Tengerhajózási Részvénytársaságban” látta, amely 1902 januárjától háromhetente rendszeres járat indítását tervezte Triesztből és Fiuméből (ma Rijeka) Marokkóba, de a londoni járat gőzösei is megálltak volna itt.¹⁷

¹¹ Barraclough, Geoffrey: *Agadirtól a háborúig. Egy válság anatómiája*. Budapest, 1988. 117.

¹² *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Budapest, 1873–1886.

¹³ Matsch, Erwin: *Der Auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720–1920*. Wien–Köln–Graz, 1986. 95.

¹⁴ Crenneville levele a Külügyminisztérium első szekciójának vezetőjéhez. Tanger, 1901. október 29. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv XXXII. Marokko 6. 1900–1902. (a továbbiakban: HHStA PA, XXXII. Marokko 6.) Prot. 4/1901/12.

¹⁵ Gróf Agenor Goluchowski pályafutása elején Párizsban követségi tanácsosként tevékenykedett, ahol egy Murat hercegnőt vett el. 1887–1894 között bukaresti követ, majd belügyminiszter, végül külügyminiszter volt 1906 októberéig.

¹⁶ Crenneville Goluchowskinak. Tanger, 1901. december 1. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 70/pol.

¹⁷ Crenneville Goluchowskinak. Tanger, 1901. december 1. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 70/pol.

Sajnos Ausztria–Magyarország marokkói kereskedelmi érdekeltségeiről nem rendelkezünk kimerítő ismeretekkel, de annyit elmondhatunk, hogy Crenneville főkonzulnak anynyiban igaza volt, hogy a két ország közötti gazdasági kapcsolatok valóban fejlesztésre szorultak. A madridi konvenció értelmében¹⁸ a többi nagyhatalomhoz hasonlóan az osztrák–magyar állampolgárok is a legnagyobb kedvezmény elvét élvezték, s ha az országban kereskedelmi tevékenységet akartak folytatni, akkor elég volt az úgynevezett „Igazoló okmány” birtokában a tangeri konzulátust vagy valamelyik konzulügynököt felkeresni és magát ott bejegyeztetni. A regisztráció után a kereskedő a helyi törvénykezés alól a konzuli bíróság joghatósága alá került.¹⁹ Az osztrák kereskedők mégsem érthettek el túlzott sikereket, mivel a bécsi Exportakadémia még 1905-ben is arról írt, hogy a figyelemreméltó próbálkozások – és a kereskedelmi minisztérium ott székelő kereskedelmi tudósítója – ellenére sincsenek marokkói érdekeik kellően támogatva, s minél szélesebb összefogásra lenne szükség.²⁰

A magyar gazdaság sem rendelkezett stratégiai érdekekkel a szultánatus területén, s – kezdetben legalábbis – szintén csak az exportlehetőségekről beszélt. A magyar–afrikai, távol-keleti és amerikai kereskedelemmel foglalkozó Magyar Kereskedelmi Múzeum és azonos nevű lapja 1896-tól kezdi említeni Marokkó nevét, megjegyezve, hogy Tangerben kereskedelmi ügynökkel (vagy állandó kereskedelmi tudósítóval) rendelkezik.²¹ Két évvel később kezd bővebben írni hazánk bevételéről, bár meglehetősen bizonytalanul, mivel „*arányait ma nem lehet meghatározni, mert ami áru a monarchiából Tangerbe megy, Hamburgon vagy Marseille-en át érkezik, és a kimutatásokban mint német vagy francia behozatal szerepel*” [...] de az „*osztrák–magyar missio egy jelentése constatálja, hogy bizonyos iparcikkeink teljesen versenyképesek a minőség tekintetében, de megdrágítja azokat az a körülmény, hogy a nevezett idegen kikötőkön át szállítják.*”²² A fenti tételre utal Magyarország 1897-es áruforgalmának kimutatása is, ahol a marokkói import 234 (!) forinttal szerepelt, míg behozatalnak nincs nyoma.²³ Ezen a helyzeten változtatott az Osztrák–Magyar Lloyd felbomlása és az Adria magyar királyi Tengerhajózási Részvénytársaság megalakulása, mely a két fél befolyási övezeteinek felosztása során a mediterráneum nyugati felét kapta.²⁴ Az Adria ennek alapján vállalta a Tangeren át történő marokkói kereskedelem bonyolítását, noha – a főkonzul feltételezésével ellentétben – rendszeres járatokra egészen 1911-ig nincs bizonyíték, az 1901-es szerződés nem is említi.²⁵ A szállítások esetleg charterjáratokon történtek, vagy Tanger – eseti szerződések alapján – rendkívüli megállója

¹⁸ A madridi konvencióról bővebben: Barraclough: *Agadirtól a háborúig*, 118.

¹⁹ Pollak, Rudolf: Die Zulassung österr. Staatsunterthanen zum Handelsbetriebe im Auslande. In: Jahrbuch der Export–Akademie des k. k. Österreichischen Handels–Museums, Drittes Studienjahr, 1900–1901. Wien, 1901. 49.

²⁰ Schmid, A.: Die Förderung des Aussenhandels. Exportförderungs–Institutionen, deren Wirksamkeit und Wert für die Kaufmännische Praxis. II. Teil. In: Jahrbuch der Export–Akademie des k. k. Österreichischen Handels–Museums, Siebentes Studienjahr, 1904–1905. Wien, 1905. 203.

²¹ A lap nem jelöli pontosan, hogy ügynök, vagy tudósító székel a kikötővárosban. A magyar Kereskedelmi Múzeum működése. *Magyar Kereskedelmi Múzeum* (a továbbiakban: MKM), 6. évfolyam (1896), 51. szám, 433.

²² Kivitelünk Marokkóba. *MKM*, 1898. VIII. 153.

²³ Áruforgalmunk 1897-ben. III. rész. *MKM*, 1898. VIII. 328.

²⁴ Szélinger Balázs: „Idegen és mégis magyar.” A magyar Fiume története 1776–1914. *Limes*, 2002. 5. szám, 36–38.

²⁵ „[...] kötelezettséget vállal az „Adria”, hogy Fiuméből Tunis, Algir és Tanger kikötőit nyugati járatai egyikén egyszerre vagy külön-külön havonként érinteni fogja [...]” Idézi: Král Miklós: Magyar tengeri igazgatás. Budapest, 1905. 198–199., illetve Gonda Béla: A Magyar Tengerészet és a Fiumei Kikötő. Budapest, 1906. 97.

volt a braziliai járatoknak.²⁶ Mindenesetre a tengeri forgalom folyamatosan növekedett és „az „Adria” hajóin 1902-ben 711.866 frank, 1903-ban 563.525 frank, 1904-ben 665.352 frank értékű árut vittek Tangerbe.”²⁷ A Monarchia valóban megnövekedett kereskedelmi érdekeiről bizonyossággal két ok miatt is csak a század első évtizedének végétől beszélhetünk. Az első az 1911-es évben a magyar kereskedelemügyi miniszter és az Adria Rt. között létrejött szerződés módosítás, mely több alkalommal utal Marokkó kereskedelmi jelentőségére. A szerződés első paragrafusának második pontja arról rendelkezik ugyanis, hogy 1912-től „két hetenkint egy rendes menetrendszerű járatot Fiuméből Tunisba, Algirba, és Marokkóba egész Mogadorig és innen vissza Fiuméba [...]” fog a magyar tengerhajózási cég fenntartani és (3 §) az „említett járatokon kifelé menet Malta, Tunis, Algir, Oran, Gibraltar, Tanger, Larache, Casablanca, Mazagan, Mogador (kiemelés K. K.) kikötői rendszeren érintendők, ezenfelül köteles a társaság [...] más marokkói kikötőt is érinteni, ha az illető kikötőbe legalább 100 sulytonna rakomány bejelentetik”.²⁸ A második bizonyíték az a kimutatás, amely Magyarország és Ausztria kereskedelmét elemzi az 1909–1912 közötti években. A legnagyobb arab ország áruforgalmában a tárgyalt időszakban Anglia, Franciaország és Németország után a monarchia foglalta el a legelőkelőbb pozíciót, megelőzve többek között (legalábbis egyes években) Spanyolországot, Olaszországot, Oroszországot, Hollandiát, Belgiumot, Svédországot, Portugáliát, sőt még az Egyesült Államokat is.²⁹

Ország	1909	1910	1911	1912
Nagy-Britannia	32,359.615	24,330.331	29,334.243	50,725.251
Franciaország	25,993.522	23,150.397	28,997.214	49,952.862
Németország	5,096.841	7,144.653	7,860.940	13,209.496
Spanyolország	1,154.739	1,491.194	2,870.715	5,345.330
Ausztria-Magyarország	2,226.191	1,706.149	3,115.126	3,957.754
Belgium	1,913.986	1,958.781	2,244.523	4,073.323
Olaszország	372.821	436.872	501.781	1,093.812
Amerikai Egyesült Államok	314.471	449.744	718.309	731.523
Hollandia	186.459	398.729	1,265.039	2,928.214
Svédország	247.941	424.851	523.669	1,386.176
Portugália	79.868	70.757	291.813	132.709
Norvégia	21.719	12.175	35.977	276.266
Oroszország	3.780	20.185	12.462	111.303
Egyiptom	8.596	26.011	11.740	17.640
Egyéb országok	259.341	90.571	124.165	367.605
Összesen	70,239.890	61,711.482	77,916.716	134,309.264

²⁶ Szélinger Balázs: Államilag támogatott magyar tengerhajózási vállalatok útvonalai 1872–1914 között. Előadás: A Tudomány Napja, felolvasóülés, a Szegedi Tudományegyetem BTK Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszék keretében, Szegedi Akadémiai Bizottság, 2003., illetve az MKM is említi, hogy „Az „Adria” kijelentette ugyan, hogy hajlandó Tangerbe hajót küldeni mihelyst a mi kikötőnkben 50 tonna árut adnak fel Marokkóba; de ebből eddig nem lett még semmi, mert cégünknek kényelmesebbnek találták a régi kerülő utat.” Kivitelünk Marokkóba. MKM, 1898. VIII. 153.

²⁷ Kivitelünk Marokkóba. *Fiumei Szemle*, 1905. augusztus 13. 4.

²⁸ Ideiglenes egyezmény: Másolat a 71783/911. számhoz. Državni Arhiv u Rijeci (a továbbiakban: DAR) JU Pres. 1911. „Adria”

²⁹ Marokkó áruforgalma tengeren át. 4. sz. táblázat: Behozatal Marokkóba. DAR JU–9 Pres. 1912. 31. (Egyéb jelölés nélkül. A nyomtatvány eredete ismeretlen.) – A mennyiség frankban megadva.

Tételesen elemezve az exportot megállapíthatjuk, hogy a birodalom mindkét fele elsősorban könnyűipari nyersanyagokkal és félkész árukkal volt jelen Marokkó piacain. Legnagyobb forgalmat pedig fűrészáruból, különböző vas- és fémáruból, bútورokból és textilipari termékekből bonyolítottak. Külön ki kell emelni a cukor kivitelét a monarchia mindkét feléből, mely az összforgalom kétharmadát adta.

Az egyes árucikkeket tekintve Magyarország és külön Ausztria exportja a következőkből állt össze³⁰ (kilogrammban és hektoliterben):

Áru	1909	1910	1911	1912
Fűrészelt és egyéb faárúk	105,539	620,342	1,512,158	707,420
Gépek	–	–	1,887	23,163
Vas és fémárúk, fémek	56,423	65,567	61,489	164,617
Bútورok	4,943	8,844	12,660	28,507
Szövőipari termékek	46,878	34,779	34,494	92,279
Fonalak	7,778	9,492	4,373	15,219
Papír	10,921	52,756	44,310	124,787
Finomított ásványolaj	125,536	84,364	34,866	251,128
Vegyipari termékek	–	2,830	1,177	21,100
Gyertya, szappan, illatszerek	3,149	19,859	4,383	24,411
Üvegárúk	46,006	35,000	21,959	38,229
Nyers és finomított cukor	3.846,940	2.649,389	5.904,564	4.877,831
Tésztafélék	14,926	12,120	301	35,413
Dohány és dohánytermékek	121,939	44,342	60,509	4,656
Szeszesitalok	964	638	302	719
Egyéb árúk	46,603	45,076	75,669	61,470

Érdeemes még a fentiekhez hozzátenni, hogy tangeri főkonzulunk jelentése szerint a serifi udvar „*mohamedán része*” és a nép a Tangerben székelő hatalmak képviselőit két részre osztotta. Az elsőbe azok az országok tartoztak (Spanyolország, Olaszország, Portugália, Franciaország és talán „*érdemtelenül*” Németország), melyek megalázó módon viselkedtek a szultánnal és népével, míg a másodikba azok (Anglia, Oroszország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Belgium), akikről távol állt a megvetés és a lenézés. Ez utóbbiakra a marokkóiak úgy tekintettek, mint akikkel érdemes üzleti kapcsolataikat fejleszteni és őket előnyben részesíteni. Az osztrák–magyar zászló iránti szimpátiaként írta le továbbá, hogy az Adria Londonba tartó hajóit, melyek rakományát nagy részben tojás tette ki, a helybeliek tréfásan és barátságosan csak „*tojáshajóknak hívták*”.³¹

Kereskedelmi érdekeltségeinken túl azzal érvelt a főkonzul, hogy a személyes bemutatkozás az ország presztízse szempontjából sem elhanyagolható, mivel csak így győzhető meg a szultán és köre, hogy Ausztria–Magyarország nem nézi le Marokkót. Ugyanis „*a marokkóiak büszkesége nem engedi meg, hogy azt higgyék, hogy az osztrák–magyar követ azért nem látogatja meg az uralkodót, mert nem éri meg neki a fáradságot, de azt hiheti, hogy összehasonlítva más, a Nagyserifhez akkreditált, hatalmakkal a világban betöltött állása kisebb.*” Nyilvánvaló az is – jegyezte meg továbbá Crenneville –, hogy a Pétervárra

³⁰ Marokkó áruforgalma tengeren át. 6. sz. táblázat: Behozatal Marokkóba Magyarországból és Ausztriából. DAR JU–9 Pres. 1912. 34–35.

³¹ Crenneville Gołuchowskiinak. Tanger, 1901. december 25. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 74/pol.

látogató marokkói követség szándékosan elkerülte Bécsset. Tehát a császár és a Birodalom tekintélye, az országban élő osztrák–magyar alattvalók javainak és életének, valamint kereskedelmi és hajózási érdekeink védelmében mindenképpen szükséges a szultán meglátogatása.³²

Crenneville elismerte, hogy korábban egy ilyen jellegű tisztelgő audiencia irreálisan sokba, egy fezi vagy marrakesi út akár 20–30 000 frankba került volna, ellenben akkor, 1901–1902 telén az udvar Rabatba költözött át, ami gőzössel – példának okáért egy császári és királyi hadihajóval – Tangerből nyolc óra alatt elérhető. A látogatás idejére elegendő lenne 15 nap – írta, melyből négyet a szultáni fogadásra, míg a többit az udvari előkelőségekkel való tárgyalásokra, meghívásokra használt volna fel. Kíséretét is a minimálisra csökkentette, az őt elkísérő tengerésztszteken és egy attasén kívül csak egy huszártisztet kért, akinek pazar uniformisa sokat nyomott volna a latban a szultán környezetében.³³

A levél mellé a tangeri főkonzul részletes költségtervezetet és ajándéklistát is csatolt, ügyelve arra, hogy a kiadások minél alacsonyabbak maradjanak, és ne lépjenek túl a többi nagyhatalom hasonló jellegű kiadásait. Egyes ajándékoknál még arra is vette a fáradságot, hogy közölje, Bécsben melyik boltban és milyen minőségben kapható, illetve, hogy miért is az adott termékre gondolt. Így volt ez például az úgynevezett kihallgatótükkör esetében, mely a fiatal 22 éves szultánnak bizonyosan nagyon tetszett volna.³⁴ A szultánnak szánt ajándékok kérdésében megkereste a Tangerben székelő külföldi diplomata kollégáit is, akik érdekes tanácsokkal látták el. Javasolták, hogy Ferenc József bekeretezett portréját ne vigye a szultáni udvarba, mert az könnyen úgy járhat, mint a német császáré, amely „*lomtárba*” került. Szintúgy nem érdemes kitüntetést adományozni angol és német mintára, mivel ezek sem számíthatnak túl sok érdeklődésre. (Ha mégis, akkor a főkonzul a *Nagykereszt Brilliansokkal* érdemrendet javasolta). Hasznosabb inkább ékszereket, gyűrűket, dohányszelencét, órákat, lámpákat, tükröket adományozni. Sir Arthur Nicolson tangeri brit főkonzul javaslatára a látogatás időpontját is tovább módosította – és tekintettel arra, hogy a ramadán 1901-ben december közepén kezdődött – február elejére³⁵, további költségtakarékossággként pedig örömmel jelentette, hogy jó barátja, az angol konzul felajánlotta számára és a követség tagjainak rabati házát.³⁶

1902. január elejére a Ballhausplatzon székelő külügyminisztérium reagálásainak hatására Crenneville finomított kérésein, csökkentette az ajándéklistát, bár több tételnél nem akart engedni. Valószínűleg azért, mert nem akarta sem magát, sem pedig hazáját méltatlan színben, illetőleg garaszkodónak feltüntetni. Továbbra is ragaszkodott tehát egy olyan hímezett bőrtáskához, melyben megbízólevelét adta volna át,³⁷ de megváltoztatta véleményét az osztrák–magyar érdemrend adományozásának tekintetében is. Közben ugyanis tudomást szerzett arról, hogy „*amikor ő [a szultán] megtudta, hogy egy osztrák–magyar követ udvarában meglátogatja, gyermeki örömet mutatott, hogy újabb érdemrendet kaphat.*” Ezért, ha más nem is, de őt ki kellene tüntetni – vélekedett.³⁸

³² Crenneville Gołuchowskinak. Tanger, 1901. december 1. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 70/pol.

³³ Crenneville Gołuchowskinak. Tanger, 1901. december 1. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 70/pol.

³⁴ Crenneville magánlevele (a címzett ismeretlen). Tanger, 1901. december 15. HHStA PA XXXII. Marokko 6. jelzet nélkül

³⁵ Crenneville Gołuchowskinak. Tanger, 1901. december 15. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 72/pol.

³⁶ Crenneville Gołuchowskinak. Tanger, 1901. december 30. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 75/pol.

³⁷ Crenneville Gołuchowskinak. Tanger, 1902. január 8. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 1/pol.

³⁸ Crenneville Gołuchowskinak. Tanger, 1902. január 15. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 4/pol.

A közös külügyminisztérium – Crenneville által türelmetlenül várt – jóváhagyása végül január második felében érkezett meg. Ennek mellékleteként küldte el Fuchs udvari tanácsos utasításait, illetve a szultánnak felolvasandó hivatalos köszöntőbeszédet. Az ajándékok kapcsán leszögezte, hogy a szultán nem részesül semmiféle érdemrendben, és a minisztérium nincs abban a helyzetben, hogy az audiencia idejére attasét bocsásson a rendelkezésére. Ellentétben ezzel jóváhagyta a Mulaj Abdel Aziznak és legmagasabb tisztségviselőinek szánt ajándékok többségét: a szultánnak 2 darab Mannlicher-Schönauer ismétlő vadászfegyvert díszdobozban, 1000 darab lőszerrel és két nyolclövetű elefántcsont-berakásos katonai revolvvert municióval; a főtisztviselőknek egy-egy ismétlő vadászfegyvert bőrtokban, municióval, illetve további egy-egy revolvert, míg a gyalogsági tiszteknek egy-egy hatlövetű revolvert bőrtokkal és municióval. Továbbá összeállítottak egy osztrák–magyar termékek-ből (művészi bútorok, üveg- és porcelánárúk) álló ajándékszállítmányt, amelyet a konzullal együtt Őfelsége „Panther” nevű cirkálója szállított Tangerbe. A hajón kapta meg azt a brokáttal bélelt bőrtáskát is, melyben megbízólevelét adhatta át Marokkó urának. Bécs gondoskodott továbbá méltányos nagyságú (nem részletezett) összegről is, aminek elegendőnek kellett lennie az úti- és egyéb költségekre is.³⁹ A „Panther” ennek megfelelően Tangerben január 27-én felvette Crenneville konzult (s mint később kiderült, feleségét), Valentin Hell hivatali alkalmazottat és a konzulátus tolmácsát, Abensur Izsákot, és másnap megérkeztek a marokkói uralkodó ideiglenes udvarába, Rabatba.⁴⁰ A partra egy marokkói hivatali evezős csónak szállította őket, ahol „a fogadás igazán nagyszerű és még pompázatosabb volt, mint ami a néhány nappal korábban érkezett angol kollégájáé volt”. A konzult és alkalmazottait elkísérte a hadihajó parancsnoka, von Kunsti sorhajókapitány, Albert Homayr zászlós és két kadét, Augustin Weisbach és Hohenlohe Haldenburg und Schillingsfürst Alexander herceg. Az érkezés után „engem a szultán nevében valamennyi miniszter és a hadsereg főparancsnoka Sir Harry Melean köszöntött. Mindnyájan díszegyenruhában voltunk, és lovon, a 4000 főnyi kivezényelt katonaság között, zenekarok kísérete mellett vonultunk be az ünnepélyesen feldíszített városba. A menet példamutatóan haladt, a férfiakból álló tömeg szimpatikusan üdvözölt minket, miközben a gyermekek és a nők a napfényben csillogó házak tetején összezsúfolódva néztek le ránk. Az egész több volt, mint egy mese az 1001 éjszaka meséiből, amely ennek a különleges misztériumnak a tagjai számára felejthetetlen marad.”⁴¹

A következő napokban az osztrák–magyar küldöttségénél valamennyi miniszter tisztelgő látogatását tette, majd két nap múlva a szultáni audienciára is sor került. Az első látogatás, melyen a szultán ígéretet tett további személyes megbeszélésekre is, a bevett protokoll szerint zajlott le. Crenneville konzul elmondta az előre megírt köszöntőszöveget, majd átadta megbízólevelét. Reményét fejezte ki továbbá, hogy a most indított új hajózási útvonal tovább fogja szélesíteni a két ország kereskedelmi kapcsolatait. Mulaj Abdel Aziz, miután átvette a kreditívát (s külön megcsodálta annak díszes tokját), kifejezte megelégedését, hogy egy hatalmas uralkodó követét fogadhatta. Ferenc Józsefnek a konzul által küldte el jókívánásait, és szintén hangsúlyozta az Adria kezdeményezésének jelentőségét.⁴²

A szultáni fogadás kapcsán érdemes röviden bemutatni az uralkodót, Abdel Azizt Crenneville szemével is. A fiatal, csinos, viszonylag magas uralkodó „világos olivaszínű arcát ritkás szakáll keretezte; szája nagy és kissé nőies benyomást kelt. A legszebbek barna

³⁹ Hofrat von Fuchs Crenneville-nek, sürgős. Bécs, 1902. január 17. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 31.

⁴⁰ Crenneville Gołuchowskiinak. Tanger, 1902. január 16. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 9/pol.

⁴¹ Crenneville Gołuchowskiinak. Rabat, 1902. február 1. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 10/pol.

⁴² Crenneville Gołuchowskiinak. Rabat, 1902. február 1. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 10/pol.

szemei, jóindulatúak és barátságosak.”⁴³ Az 1880-ban született szultán 1894-ben került trónra apja halála után, de hatalma 1900 nyaráig csupán formális volt. Az ország tényleges kormányzása a korábbi szultán cserkesz származású özvegyének támogatásával az udvari kamarás, Ba Ahmed kezébe került, aki szinte teljesen elhanyagolta a 14 éves fiatal oktatását. Mulaj Abdel Aziz bezárkózva élt palotájában, s nem tudta elsajátítani azokat az ismereteket, melyeket egy hercegnek és trónörökösnek tudnia kellett volna.⁴⁴ Ba Ahmed halála után az ország valódi ura lett, bár anyjával komoly kormányzási konfliktusai voltak. Uralkodását az is kedvezőtlenül befolyásolta, hogy oktatásának elhanyagolása akaratossá és erőszakossá, ugyanakkor határozatlanná tette. Elbűvölték az európai újdonságok, és egy sor nyugati szokást is átvett. Teniszezett, kerékpározott, autókkal, zongorákkal, fonográfokkal, fényképezeti eszközökkel és mechanikus játékokkal vette magát körbe. Alátámasztja ezt, hogy az osztrák császár ajándékai közül is inkább az ilyen jellegű (például a titkos rekeszekkel ellátott szekrény) tárgyaknak örült.⁴⁵ Népe és annak is inkább vallási vezetői már megválasztását is ellenségesen fogadták –, mivel a maghzen és az ulémák akarata ellenére erőltették át trónra ültetését bátyja, Mulaj Mohamed ellenében, kedvteléseit istentelenségnek tekintették.⁴⁶ Köztudott volt róla, hogy a vallási előírásokat sem vette túl szigorúan, amit bizonyított az is, hogy egy alkalommal az osztrák követet feleségével pénteken, a muszlim ünneppon fogadta.⁴⁷ A „kacatok” mellett az udvarban megjelentek az angol és francia „kereskedelmi utazók”, akiket ugyanúgy lehetett korrumpálni, mint a szultán környezetét.⁴⁸

A fent említett első „*intim megbeszélésre*” február 3-án délután – a szultán személyes ajándékainak átadása után – került sor. Az uralkodó „*teljesen európai módon*” fogadta a monarchia küldöttét, akit maga mellé ültetett. A beszélgetés során gyorsan kiderült, hogy a fiatal uralkodónak vajmi kevés fogalma van Ausztria–Magyarországról és általában Európában és a világban betöltött helyéről. Érdeklődéssel hallgatta ugyanis, hogy „*Ausztria–Magyarország képes ilyen szép tárgyak [ti. az ajándékok és elsősorban a fegyverek] előállítására, és ámulatlan hallgatta, hogy egyes fegyvergyáraink (Steyr) képesek napi 2000 fegyvert előállítani. Általában elmondhatom, hogy mind a szultánnál, mind pedig tisztviselőinél sok fáradságba került megértetni, hogy Monarchiánk nem csak egy birodalom, hanem egyben a világhatalmak egyike is. Azt kérdezte tőlem Ófelsége: »Van Önöknek annyi katonájuk, hogy megérje saját fegyvereket készíteni?« Mikor Mulaj Abdel Aizzal tudattam hadseregünk békebeli és háborús létszámát, mélyen elgondolkodott.*”⁴⁹

A fiatal uralkodót Ferenc József személye és státusza is felettebb érdekelt, s amikor a főkonzul a császár kifejezést használta, rákérdezett, hogy a német császárról beszél-e. Crenneville azonban vette magának a bátorságot, és „kioktatta” Abdel Azizt, hogy az osztrák császár titulusa jóval régebből datálódik, mint porosz–német kollégájáé. Az új információk láthatóan mély benyomást gyakoroltak rá, ami abban is megmutatkozott, hogy az audiencia során később még visszatért a közös uralkodóra, megtiszteltetésnek véve követének látogatását és kifejezve óhaját, hogy a két ország közötti kapcsolatok – csupán a békés, egymás iránti érdeklődés talaján állva – mind szorosabbak és meghittebbek legyenek.⁵⁰

⁴³ Crenneville Goluchowskinak. Rabat, 1902. február 4. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 11/pol.

⁴⁴ Lugan, Bernard: *Histoire du Maroc. Des origines á nos jours*. Paris, 1992. 207.

⁴⁵ Crenneville Goluchowskinak. Rabat, 1902. február 4. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 11/pol.

⁴⁶ Lugan: *Histoire du Maroc*, 212., ill. 207.

⁴⁷ Crenneville Goluchowskinak. Rabat, 1902. február 10. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 12/pol.

⁴⁸ Lugan: 212. o.

⁴⁹ Crenneville Goluchowskinak. Rabat, 1902. február 4. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 11/pol.

⁵⁰ Crenneville Goluchowskinak. Rabat, 1902. február 4. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 11/pol.

A bemutatkozó beszélgetés után az osztrák–magyar fél kényesebb, pénzügyi témára terelte a beszélgetés menetét, mivel – mint kiderült – a Monarchia állampolgárainak, illetve egyes védelme alatt álló személyeknek anyagi követeléseik voltak a marokkói kormányzattal szemben. Egész pontosan két reklamációról volt szó. Mindkettő a mogadori osztrák–magyar konzuli ügynök, Reuben Emalek esete volt. Az első 1880-ban történt, amikor karavánját útközben kirabolták. Szultáni utasításra meg is ítélték számára 45 000 peseta kártérítési összeget, amit azonban azóta sem kapott meg. Második ügye jóval későbbre, 1896-ra datálódott, amikor is házat rabolták ki, de 27 000 pesetas kárát azóta sem térítették meg. Ezen felül Crenneville hangsúlyozta, hogy 1840 óta panaszainkat – ellentétben a többi nagyhatalommal – nem elégítették ki. A szultán teljes mértékig egyetértett a diplomata érveivel, és azonnal utasította Ben Szlimánt, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket. A külügyminiszter szintén gyorsan cselekedett és még aznap felszólította a mogadori kormányzót Reuben Emalek 45 000 pesetas kárigényének kifizetésére.⁵¹

Az uralkodónál tett látogatás végetével jogosan érezhette úgy a főkonzul, hogy sikerült mind a kereskedelmi ügyeket jó irányba terelni, mind pedig a császár és a birodalom hatalmi állását bemutatni. A jelentés végén még néhány mondatban említést tesz a többi európai nagyhatalomról, kiemelve, hogy a francia küldöttség fogadtatása (január 3.) jóval szerényebb volt, mint a Monarchiáé,⁵² és véleménye szerint Németországnak és Angliának azon kellene munkálkodnia, hogy a két fél közötti éles ellentéteket valamiképpen lecsillapítsa.⁵³

A gróf hazautazásáig még két alkalommal látogatta meg az uralkodót, de ezen alkalmakkor valószínűleg nem történtek érdemleges megbeszélések. Ezt arra alapozhatjuk, hogy egyik alkalommal a feleségét is elvitte, és fényképeket is készíthetett róla. Többször találkozott az udvar minisztereivel is, amelyekről annyit jegyzett meg, hogy a végtelennek tűnő ünnepségek „kemény próba elé állították” a gyomrukat.⁵⁴ A követség befejezéséül Crenneville a nem minden kalandtól mentes hazaúttjáról emlékezett meg. A mindvégig Cadiz előtt horgonyzó „*Panther*” Rabatba rendelte ugyan, de a homokzátonyok miatt szinte lehetetlen volt a küldöttség tagjainak behajózása. A „*Charlemagne*” nevű francia hadihajó például néhány nappal korábban megpróbálta partra tenni a köztársaság küldötteit, de csónakjuk egy sziklának ütközött. Már úgy tűnt, hogy először a három napra lévő Casablancába kell átutazni, ahol a behajózást problémamentesen meg lehetett volna oldani, de végül a rabati kikötő kapitánya – személyes irányítása mellett – a város egyik legnagyobb csónakjával sikeresen behajózta. Dicsekvéssel említi, hogy az angol küldöttség, amely már február 5-én a casablancai megoldást választotta, két órával később ért vissza Tangerbe, mint ő. Nem győzte dicsérni az osztrák–magyar hadihajó legénységét, akik a kapitánnyal az élen tökéletesen teljesítették feladatukat. Von Kustin kívül kiemelte von Rodakowski hadnagyot, valamint a rabati kíséretét alkotó zászlóst és a két kadétot, akiket az orosz konzul este bátra hívott meg. Másnap a „*Panther*” kihajózott, és Algír felé vette az irányt. A rabati látogatást, illetve az ajándékokat Mulaj szultán igen gyorsan viszonzta, és Crenneville alig egy héttel később már azt jelentette Goluchowskinak, hogy a tangeri kormányzó átadta uralkodójának ajándékait, melyek a következőkből álltak: a főkonzulnak egy pompás berber csődör aranyhímzéses bársonnyereggel, valamint egy ezüsttokba bújtatott szablya. Az őt elkísérő

⁵¹ Crenneville Goluchowskinak. Rabat, 1902. február 4. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 11/pol.

⁵² A két ország között Algéria kapcsán állandóak voltak a határviták.

⁵³ Crenneville Goluchowskinak. Rabat, 1902. február 4. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 11/pol. Crenneville zárójelben jegyezte meg, hogy a hamarosan megérkező német rendkívüli követség a Vörös Sasrend Nagykeresztjét adományozza a szultánnak.

⁵⁴ Crenneville Goluchowskinak. Rabat, 1902. február 10. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 12/pol.

tiszteknek gazdagon díszített tört és szintén szabályakat ajándékozott, míg feleségének egy nemes vérvonalú öszvért, egy zöldbársonnyal és arannyal hímzett nyerges adományozott. Szóban pedig még azt is megüzente, hogy neki különösen a fegyverek és a titkos rekesszel ellátott szekrény nyerték el legjobban tetszését.⁵⁵

A látogatás kapcsán több érdekes megjegyzést tehetünk, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása óta nem lépett személyesen kapcsolatba a marokkói szuverénnel. Mindez annak ellenére történt, hogy időközben Tangerben főkonzulátust létesített, és a korábbi idegen származású konzult hivatásos osztrák–magyar tisztviselő váltotta fel. A kereskedelmi érdekeltiségekről nincs igazán pontos képünk, feltételezhetjük, hogy a Monarchia külső piacszerző politikájában a Nyugat-Mediterráneum területe is fókuszba került. Bizonyítja ezt a – ha nem is nagy mértékű – emelkedő kereskedelmi forgalom, amely az Adria tengerhajózási vállalat megalapításával, majd az algíri, tuniszi, rabati hajózási útvonalak létrehozásával már komolyabb tételt képviselt. Mégis, a kapcsolatok magasabb szintre emeléséhez szükség volt egy agilis konzulra, aki talán személyes becsvágyból vagy hivatástudatból, de keresztülvitte a szultánnál személyes látogatásának ötletét. Igaz, hogy ebben több kedvező körülmény is a kezére játszott. Ferenc József császárt sikerült megnyerni ügyének azzal, hogy a többi európai nagyhatalom uralkodója már mind elküldte képviselőit a szultán udvarába, nem is beszélve a jóval „jelentéktelenebb” portugálokról és belgákról. A vonakodó és költségtakarékos közös külügyminisztériumot pedig az uralkodó támogatása mellett az győzte meg, hogy az ingyenes és rövid hajóút nem fogja túlzottan megterhelni a közös költségvetés ilyen irányú kiadásait. Erőfeszítéseinek hála 1902 februárjában személyesen találkozhatott az ifjú uralkodóval, ahol bemutathatta országát, és felkeltette iránta az érdeklődést, ami talán a kereskedelmi kapcsolatokra és Ausztria-Magyarország megítélésére is kedvezően hatott.

⁵⁵ Crenneville Gołuchowskinak. Tanger, 1902. február 18. HHStA PA XXXII. Marokko 6. No. 14/pol.

KOMÁR, KRISZTIÁN

*Austria-Hungary's diplomatic relations with Morocco
at the beginning of the twentieth century*

The study is aimed at discussing the diplomatic relations between Austria-Hungary and Morocco before World War I as well as the visit of Count Victor Folliot de Crenneville, Austro-Hungarian chief consul at Tanger, to Tanger in 1902. The two parties came into contact in the last third of the eighteenth-century, when they signed a bilateral peace and commercial agreement, which they renewed several times. The last one, made in 1830, remained in effect until the eve of the First World War. The study discusses the establishment and working of the Monarchy's embassy in Morocco, emphasizing that its responsibilities were primarily commercial and not political. After the compromise of 1867 and the creation of the „Adria Magyar Tengerhajózási Rt.” (Hungarian Adriatic Sea Trade Co.) its activities intensified due to the Monarchy's merchants' intention to acquire positions in then unknown markets. Crenneville paid his visit, in part, with such a purpose, though also triggered by Franz Joseph's personal ambitions. The envoy met sultan Mulay Abdel Aziz several times, whom he told about the Monarchy, trying to express its benevolence by means of giving gifts. The young ruler reciprocated, promising to be a partner in the development of bilateral relations. The study concludes that the success of the visit lay in the fact that the Monarchy had no power interests in the region, thus posing no threat to the sultan's empire. He was pleased by the approach because the Monarchy, a neutral power, could mean support to a Morocco with rather strained relations with France.